

HUMANIZMUS ÉS ÉRTELMISÉG

A SZLOVÉN HUMANISTA ÉRTELMISÉG SZEREPÉRŐL

Taras Kermauner

A mai szlovén humanista értelmiség válságát éli. Így folytatja és következetes marad a több mint százéves tradíciójához. Azzal a ténynyel, hogy ennek a tradíciónak egyes kiindulópontjai és alapelvei problematikussá váltak, problematikussá vált maga a tradíció is. A múltban jelentkező válságait mindig sikeresen átvészelte, és ismét be tudott kapcsolódni a társadalmi fejlődésbe; szükség volt szerepére. Mai válsága sokkal súlyosabb, azért is, mert benne élünk, és mert felvetődik a kérdés: hogyan is tudnánk átvészelni. Mi több: egyáltalán képesek leszünk-e átvészelni? A humanista értelmiség előtt további létezésének értelme válik kérdésessé.

Ezekre és a velük kapcsolatban fölmerült kérdésekre csak a szlovén értelmiség történelmi fejlődésének kimerítő analízise adhat választ, úgyszintén szociális tulajdonságainak az európai történelemmel és külön a középkori értelmiséggel való összehasonlítása; társadalmi szerepének elemzése, elve, eszköze, jelentősége, célja; összehasonlító analízis az értelmiség szűkebb történelmi mozgalmá és a társadalom tágabb értelemben vett történelmi fejlődése között stb. stb. Egy ilyenfajta analízis először is arra mutatna rá, hogy elértünk-e már olyan történelmi pontra, ahonnan lehetséges volna a helyzet áttekintése, és hogy képesek vagyunk-e határozatokat, ítéleteket hozni a szlovén humanista értelmiség távlatairól, illetve elhalásáról. A másik kérdés az — ha az első feltételt ki tudtuk elégíteni —, valójában milyen is az a távlat és mik az elhalás okai.

Ennek az írásnak nincsenek ilyen irányú törekvései (ehhez a munkához alaposabb és szisztematikusabb előtanulmányozás szükséges).

Ennek az írásnak csak az a célja, hogy figyelmeztessen a problémára, és olyan dolgokra mutasson rá, melyek talán részben segítségére lesznek egy kimerítőbb, átfogóbb elemzésnek.

1. Milyen összefüggés van a humanizmus és az értelmiség között? Miért tartunk humanista értelmiségnek egy meghatározott értelmiség-típust?

Ma, amikor az antropocentrikus világnézet győzedelmeskedett a teocentrikus világnézet felett, a társadalmi rétegek és az egyén is arra törekszenek, hogy törekvéseik humanista értelmet nyerjenek. Semmilyen tevékenység nem kielégítő, ha az első pillanatra anyagnak is tűnik. Az emberek — hogy megélhessenek — meghatározott munkát végeznek, arra törekszenek, hogy a munkájuk ne csak véletlen, pillanatnyi, értéktelen, relatív, hanem hogy abban a pillanatnyi véletlenül értelmes, maradandó, értékes legyen; életük és munkájuk egy mélyebb értelmének az igazolása. Az istent mint értelmet és mint az emberi törekvések alapját az ember saját magával cserélte föl. Az, hogy mi és ki az ember, nyílt kérdés marad; szabad prédája a legkülönbözőbb magyarázatoknak: az én emberétől az egyén emberén át az osztály emberéig, a réteg emberéig, a faj emberéig, a társadalom emberéig; az anyagi szükségletek emberétől az eszmék emberéig, az élvezetek emberétől az állam emberéig, és így tovább. Humanista törekvéseink sokfélék lehetnek, egyik példától a másikig még ellentétesek is. Így napjainkban egész sor olyan nézet ismeretes, melyek önmagukat humanistának vallják. Miért van mégis az, hogy csak egy társadalmi réteg egy bizonyos típusának adatott meg az a jog, az a kivételes megtiszteltetés, hogy humanista értelmiségnek nevezze magát?

Nem az a probléma, hogy ez az osztály humánusabb, emberibb, morális szempontból értékesebb a többiekénél. Tagjai, például ügyvédek vagy bírák, együttműködnek a jogi rend megőrzésében és fenntartásában, munkájuk nélkül, legalábbis eddig, elképzelhetetlen volt az emberi társadalom; hivatásuk az ember szolgálata. Ugyanez vonatkozik az orvosra is, aki az ember életére ügyel, a katonára, aki egy meghatározott ország népét védi az esetleges támadásoktól, vonatkozik a munkásra, a földművesre, akik gazdasági javakat termelnek és a megélhetést biztosítják. Ha a katonák kasztjáról beszélünk és nem a humanista katonákról, az orvosok kasztjáról és nem a humanista orvosokról; mégiscsak a humanista értelmiségről van szó, mert ennek az értelmiségnek közvetlen feladata a humanizáció, az egyéniség nevelése, művelése és az embertelen társadalom emberségessé tétele. A humanista értelmiség ezek szerint felöleli a művészet, a kultúra, az újságírás területét, tehát kultúr munkásokról van szó. Tárgyuk az embernek mint kulturális jelenségnek az elemzése. Annak az elemzése, amiben az ember él és ami maga az ember (történelem, társadalom, szokások, viszonyok stb.), ami alapértékként szolgál: először is: tökéletes-e az ember; másodsor: milyennek kell lennie az embernek; harmadszor: mit kell tenni, hogy az ember tökéletes legyen. Tehát — elemzés és a kultúra s a morális nevelés területén való tevékenység.

A humanista értelmiség nem zárt és teljesen meghatározott társadalmi réteg (mint például a papi rend), mert tevékenysége sokszor más társadalmi rétegek és kasztok tevékenységeire is jellemző: abban

az esetben, amikor az ember és a társadalom analizálásával és megjavításával egy kulturális szinten foglalkozik. Ilyen eset több is van. Példának vehetjük a szlovén nemzeti megújódást, amely gazdasági-szociológiai jellege mellett még eszme is volt; ebből a harcból a nép is kivette a részét. Ugyanez vonatkozik a háború utáni antibürokratikus restaurációs liberalista mozgalomra is. Ilyen történelmi pillanatokban sok társadalmi réteghez tartozó ember kötelezi el magát bizonyos társadalmi jelenségek bírálására (német nacionalizmus, bürokratizmus) és olyan megoldások keresésére, amelyek révén e jelenségek felszámolhatók — és mindkettőre nemcsak a politikai szervezés területén, hanem a morális-kulturális emberi társadalom színterén is.

Éppen ezért humanista értelmiségnek nevezzük azt a társadalmi réteget, amely a munkamegosztás feltételeiben, amelyet az utóbbi száz évben Európa megért, hivatásosan foglalkozik olyan dolgokkal, amelyekkel nem hivatásosan a többi társadalmi réteg is foglalkozik; tehát oly ténykedéssel, amely nem korlátozható csupán hivatásos munkára. Általános emberi és ezek szerint a hivatás és a társadalmi rétegek kereteit rombolja.

2. Milyen volt a humanista értelmiség helyzete az osztálytársadalomban?

A szlovén humanista értelmiség a XVIII. században jelenik meg, és konkrétabb formát is e század vége felé ölt. A középkori társadalmi rendszer felbomlásával egy új termelési mód jelentkezik — bár még mindig nagyon szűk területen és a provinciális elmaradottság feltételei között, ami az akkori szlovén vidékekre volt jellemző —, mint az autokrata hierarchikus társadalmi felépítés hanyatlásának kezdete. Az egyház mellett, amely eddig egyedüli hatalom volt a szellemi élet területén, most feltűnnek a laikusok, akik antiautokrata és demokrata eszméket hirdetnek (pl. Linhart Beaumarchais Figarójának adaptálásával). Ezeknek az embereknek felvilágosult eszméi a legélesebb osztálytársadalmi formák ellen irányulnak: a gondolatszabadság, a szólás-szabadság, a tájékoztatás stb. mellett szállnak síkra. A felvilágosult értelmiség megteremti az ember-ideált, aki — az ideálisra törekedvén — az akkori nehéz valósággal száll szembe. Mégis ez az ember-ideálja csak idealizálása, értelmetlen mitologizálása a ma emberének, akit az új társadalmi-gazdasági felépítés szült.

A felvilágosodás humanista értelmisége a történelmileg haladó eszméket védte, amelyekért a kultúra területén harcolt. Az osztálytársadalom határain belül a nép érdekeit képviselte, bár önmaga nem tartozott a néphez. Ellenkezőleg. Kiváltságokat élvező kaszt volt, amelynek termelése semmi esetre sem volt azonos a széles néprétegekével. Míg a nép földműveléssel foglalkozott és azt a társadalmi réteget képviselte, amely a társadalom anyagi bázisáról gondoskodott, az értelmiség szabadon, gond nélkül foglalkozhatott a társadalom fejlődésének problémáival, távlataival, a társadalmi igazságtalanságokkal és az emberi jogokkal. Fölvette a versenyt az egyházzal (amelynek hasonló a hivatása, mint a humanista értelmiségnek, csak egy teocentrikus társadalmi, szellemi rendszerben), arra törekedvén, hogy helyette ő legyen a nép szellemi vezetője, irányítója. Mint társadalmi rétegnek,

ez a hatalom funkcióját is jelentette, elsősorban a szellemi élet területén, majd a politika területén is.

Ez az álláspont jellemezte a humanista értelmiség fejlődésének első szakaszát. És ez jellemezte a továbbiakban is. Abban a pillanatban, amikor a humanista értelmiség nem elégedett meg csupán a szellemi életben elért kiváltságos helyzetével és gazdasági-államhatalmi kiváltságok megszerzését is megkísérelte, megszűnt humanista lenni, hogy állami, bürokrata, tisztviselői, technokrata, klerikális stb. értelmiséggé váljon. Az uralkodó társadalmi viszonyok elleni harca miatt és mert a demokratikusabb emberi viszonyok (a szabadabb gondolkozás és az igazságosabb társadalom) mellett foglalt állást, az akkori hivatalos államhatalom ellenségének, a fennálló rendszer rombolójának tekintette, ezért mindjobban mellőzi, sőt számúzi; lehetetlenné téve, hogy gazdasági és politikai kiváltságokat élvezzen. Viszont annak az értelmiségnek, amely elfogadta a fenti kiváltságokat, le kellett mondania a meglévő körülmények igazságtalanságai ellen vívott harcról, és a rendszer szolgálatába kellett állnia. Az embert és a társadalmat többé nem humanizálta, abban az értelemben, hogy megváltoztassa a valóságot, hogy növelje az ideális emberré válás vágyát, hogy a fennálló társadalmat ideálisabbá, az ember számára megfelelőbbé tegye. Annak a védelmére állt, ami létezett, és az igazi ember számára a továbbiakban azt a réteget jelentette, amely a fennálló társadalmi felépítéshez, a szokásokhoz, a mérsékletes szabadsághoz, más szóval az adott osztály-társadalomhoz és az emberhez mint rabhoz tudott idomulni.

Mindezt szépen illusztrálja Levstik, majd később Cankar harca a konzervatívok ellen. Bleiweisnek, Costának és a többi, Levstik ellenségeinek humanista ideálja az akkori ausztriai egyház-állam és szellemi rendszer, amelyen belül a szlovén nemzeti eszméért harcoltak. Amennyiben a társadalom demokratizálódásáért küzdöttek (és bizonyos határokig valóban harcoltak érte: a szlovén nemzetiség elismeréséért vívott harc egyben harcot jelentett az autokrata államhatalom kizsákmányolása és a német sovíniszta expanzió ellen is), a társadalom humanizálása mellett is kiálltak. De ez a humanizáció már akkor sem volt teljes, mert túlságosan korlátozott és deformált volt, ugyanis vagy figyelembe se vette a demokratizálódás többi elemeit, vagy pedig harcolt ellenük. Ez az értelmiség nem volt más, mint kispolgári, képviselő, politizáló, gerinctelen stb., és a németek elleni harcat azzal a törekvéssel azonosította, amely a nép feletti uralmának megőrzésére szolgált. A nép vezetőjéből és támogatójából az államhatalom hordozója lett. Gazdaságilag bebiztosította magát, majd megpróbálkozott bekapcsolódni a gazdasági eszközök kapitalista termelésébe. A nép haszna a haszonszerzést jelentette számára.

Ez a hamis azonosítás arra készítette Cankart, hogy a „nemzetet” elválassza a néptől. A „nemzet” azokat foglalta magába, akik a nép nevében önmagukkal törődtek, míg a népet továbbra is, sőt még jobban kihasználták. Az igazi humanista értelmiség az volt, amely nem tette magáévá a polgári mesterkedést, a gazdasági kizsákmányolást, hanem továbbra is a nép szellemi irányítója, vezetője maradt. Így a humanista értelmiség mozgalmából különböző hivatások lettek, mint például ügyvédi, bírói, orvosi stb. Cankar azonosította a humanista értel-

miséget a proletariátussal; a művészeket bérmunkásoknak nevezte — ami természetesen csak részben igaz. A proletarizált humanista értelmiség megőrizte alapkiváltságát: a szabad szellemi élet lehetőségét. A fizikai munkás csupán több kapitalista vállalat közül választhat; a humanista értelmiség viszont különböző szellemi rendszerek közül, amelyek között a szocialista rendszer is fellelhető. A munkások tevékenysége a több és a jobb termelésre korlátozódik (tehát elsősorban a vállalkozó hasznára). A humanista értelmiség akciója szabad: írásaiban harcolhat azok ellen is, akiktől gazdaságilag függ, más szóval azok ellen is, akik az írásait megveszik és olvassák.

Amikor a proletariátus tudatára ébredt elnyomott helyzetének, és harcolni kezdett a termelésen kívüli akció lehetőségéért (szakszervezet és politikai tevékenység), történelmi feladatot vállalt magára; az ember és a társadalom humanizálását. Harca nem lehetett teljes egészében a kultúráért — a kultúra területén a kultúra eszközeivel — folytatott harc, kezdettől fogva a gazdasági érdekekért való küzdelem volt. Nem lehetett csupán az eszme megváltoztatásáért, hanem a fennálló termelési viszonyok megváltoztatásáért vívott harc is. Kitűnt, hogy igazi és lényeges humanizáció csak akkor lehetséges, ha a termelési viszonyok megváltoznak: ha a kapitalista termelési módot megszüntetik, az osztálytársadalmat osztály nélküli társadalommá, a tulajdont közös tulajdonná változtatják. Mindez arra mutatott, hogy az eszmék az életmódtól függenek. Ezért kikerülhetetlen volt a következtetés: csak akkor tudjuk megváltoztatni az embert, az ember tulajdonságait és tudatát, ha megváltoztatjuk az életmódját, azaz elsősorban a termelési módot.

Az említett felfogás viszont csak nehézkesen, lassan tört be a szlovén humanista értelmiség soraiba. Több mint harminc év múlva (a század első harminc éve) fogadta el az értelmiség. Erre az időszakra esett a humanista értelmiség még egy válsága is. Az a reménye, hogy az SHS államban legalább a nemzet követeléseinek eleget tesznek, nem vált valóra. Amennyiben a humanista értelmiség államalkotóvá vált, annyiban távolodott humanista feladatától: saját nemzeti eszméinek árulója lett, hogy a szociális szempontokat ne is említsük. De a nehéz gazdasági és társadalmi körülmények éppen az ilyen államépítést tették lehetetlenné, és a humanista értelmiség, ahelyett hogy eltűnt volna a polgári társadalomból — abban az esetben, ha materiális problémái megoldódnak —, elárulja saját magát; terjeszteni és erősíteni kezdi a humanista tevékenységet egy egész sor hivatásban, melyek Ausztriában kifejezetten polgárivá válnak (professzorok, ügyvédek, mérnökök...). A rossz társadalmi helyzet arra készítette az embereket, hogy jobban és többet foglalkozzanak a társadalom problémáival. Bár ez az angazsáltság politikai, de ez a politikai akció humanista nézetekkel volt szorosan és mélyen átszőve. Az ember és a társadalom megváltoztatásához vezető akció kettős: politikai-szervezési és morális-kulturális.

Közvetlenül a forradalom előtt ellentmondó (klasszikus) a humanista értelmiség helyzete. Egyfelől harcolt a fennálló — osztálytársadalom és a kizsákmányoló — állami rendszer ellen, másfelől pedig még mindig őrizte szellemi kiváltságait. Éppen azért, mert őrizte, harcolt

hatott a polgári rendszer ellen, a proletár társadalmi rendszert választva. (Bár ez nem következett társadalmi, gazdasági és szociális helyzetéből — viszont a proletariátus harca éppen szociális helyzetének következménye és csak másodsorban eszmei.) Szociális funkciója szükségszerű volt. Olyan körülmények között, ahol a proletariátus és a többi népréteg politikailag nem eléggé fölvilágosult, a humanista értelmiség volt az, amely ébresztgette és analizálta az objektív társadalom (politikai, nemzetközi, gazdasági stb.) helyzetét, ugyanakkor a tradicionális szlovén és emberi értékek elérésére ösztökélte (kapcsolatot jelentett az európai és a szlovén történelem között, a proletariátus harcában felfedezte az emberért folytatott harcot). Lényegbevágóan fontos kapcsolatot jelentett az illegális kommunista párt (amely ezt a harcot vezette) és a népi tömegek között, melyekért harcolt.

3. Milyen volt a háború előtti szlovén humanista értelmiség mentalitása?

Nagyjából két háború előtti időszakot különböztethetünk meg (1920 és 1940 között): az első a spiritualista, a második a társadalmilag angazsált időszak. Ez a kettősség a humanista értelmiség lehetősége: humanizálhatja az embert mint személyt, mint tudatot és humanizálhatja mint társadalmi lényt; hathat az emberi viszonyokra, az emberek életfeltételeire, és azokra a szervezetekre, amelyek ezt kialakítják stb.

Az első időszak — spiritualizmus — reakció az első világháborúra, Ausztria összeomlására, a kiábrándulást hozó SHS államra, arra a kísérletre, hogy az értelmiséget bekapcsolja a társadalmi-állami rendszerbe, hogy védelmére keljen, hogy a mítoszainak (vidovdani, integrális jugoszláv racionális-tradicionális katolicizmus stb.) védője legyen.

A társadalom és az egyén humanista nivójának esése, a humanista értékek tönkremenése, az élvezetek rohamos térhódítása, a múltó percek imádása és az érzéki gyönyörök hajszolása, az anyagi szempontok és előnyök térhódítása stb. a humanista értelmiséget olyan értékek keresésére ösztökélte, amelyeknek a banális valóságon, az anyagi szempontokon kívül az érzékek és a pillanatok fölött kellett volna állniuk. Ez a reakció, mindegy, hogy vallásos vagy vallásellenes, mindenesetre kifejezetten individuális. Igaz, hogy vallásos változata az emberek közösségét vagy a tiszta lelkek közösségét követelte meg, a tudatok összességét, amely közös hittel, egy húron pendüléssel, egy tónussal: az istennel van átítatva. Az emberek közötti kapcsolat megteremtése az istennel való kapcsolatot is jelentette. A fiatal katolikus értelmiség az emberiség szellemi reneszánszát kísérelte megteremtteni.

A második periódus reakció az elsőre. Nemsokára nyilvánvalóvá lett ugyanis, hogy az objektív világ édeskeveset törődik az egyén szellemi reneszánszával, és az ilyen spiritualista akció inkább a fiatalság óhajának kifejezője, mint a valódi lehetőségeké. Kitudódott, hogy lényegében a kozmikus végtelenbe való szökésről van szó, s ez még csak kompenzációs mítoszt jelent a meghatározott társadalmi felekezet helyett: a társadalmilag szűk, fejletlen tudatnak a Lélek, az Igazság, a Szépség szféráiba való illúziószerű és idealista átalakulása. Mindez azt jelenti, hogy a spiritualista irányelvű humanista értelmiség nem való-

sítja meg feladatát — nem humanizál, hanem csak elképzeli magáról és elgondolja a humanizálást. Mindez szellemi játékká, szellemi gyakorlatá alakul. A humanizálás erre az értelmiségre korlátozódik — ami lényegében ellentmond az egész szlovén humanista értelmiség tradíciójának, amely a népet képviseli; szerinte csak egyetlenegy humanizálás lehetséges: totális.

Így 1930 után mindjobban teret hódít a társadalmilag angazsált irányzat. Hogy elfogadták — közvetlenül a háború előtt —, ebben nagy része volt a nemzetközi helyzetnek (a faszizmus győzelme a szlovén nép pusztulását jelenti; a faszizmus ugyanis a német és az olasz nacionalizmus, valamint az imperializmus leple alatt jelentkezik). A gazdasági válság, a Szovjetunió felfedezése mint a szlovén nemzetiség létezésének egyedüli kezeze egyúttal a Szovjetunió eszméinek a feltárását és megismerését is jelenti. Az az irányzat győzedelmeskedett, amelyet már Cankar is előre látott (bár a spiritualista irányzatnak is voltak forrásai Cankarnál — csak más, kiegészítő műveiben): az ember humanizálása — a személyé is — csak abban az esetben lehetséges, ha a társadalmat is humanizáljuk, azaz ha eltüntetjük az osztály-, a kizsákmányoló viszonyokat, ha megszüntetjük magát a kapitalizmust stb. Ezt a harcot a proletariátus vezeti, amely egyedül rátermett, és képes győzelemre is vinni. A humanista értelmiség feladata, hogy a proletariátust harcra ösztökélje, újabb és újabb néptömegeket tömörítsen köré, kiegyenlítődjön vele, megszüntetve sajátos hivatását, a proletariátus szolgálatába álljon.

Ez az értelmiség mégsem elgondolásai szerint cselekedett. Azt hitte, hogy kiegyenlítődjött a proletariátussal. Valójában szellemi kiváltságait továbbra is megtartotta. Ebben nem alakoskodott. Szellemi szabadságában egyáltalán észre se vette kiváltságát, hanem valami mást látott benne, ami az embertől elidegeníthetetlen, és ami nélkül az ember nem ember. Éppen a szellemi szabadság tette lehetővé, hogy a proletariátus tudatára ébredjen történelmi szerepének (a filozófia segítségével, amelyhez éppen a humanista értelmiség által és segítségével jutott). A szellemi szabadság utáni vágy mindeddig nem volt eléggé erős a proletariátusban, s ez érthető is: nem volt rá lehetősége, mert először is megélhetését kellett biztosítania. Éppen ez volt az osztálytársadalom egyik legnagyobb büntette. Mihelyt azonban megszabadul a kizsákmányolástól, amikor egyenlő lesz a társadalom többi rétegével, szellemi szükségleteit rendkívül gyorsan kifejleszti.

A humanista értelmiség valójában a forradalom idejére halasztotta a proletariátussal való kiegyenlítődjését. Ebben a forradalomban oldódnak meg az eddigi összes társadalmi ellentétek. Eltűnnek a kizsákmányoló osztályok, a proletariátus viszont nem lesz új uralkodó osztály, hanem csak az osztály nélküli társadalom hordozója. Megszűnik a hatalom, az erőszak, a szellemi korlátoltság, a gyűlölet, a kenyérharc, a kulturálatlanság, a politizálás és elsősorban az igazságtalan társadalmi berendezés, az éhség, a háború stb. A kialakuló kultúra a múlt minden pozitív vívmányát tartalmazni fogja. Eltűnik mindaz, ami a múltban rossz volt és embertelen. Teljesen új világ születik.

Szemmel látható, hogy közvetlenül a forradalom után a forradalom és a társadalom ilyenfajta képe mítikus, a hiten, a várakozá-

son, az értelmiség (és a nép) jövőbe vetett hitén alapult, ami annyira fog különbözni a mától, mint az ég a földtől. A háború előtti szlovén humanista értelmiség társadalmi orientációjába becsempészte magát (azaz megmaradt) egy határozottan vallásos elem. A fennálló történelmi körülmények racionális elemzése a forradalommal megszakadt, és a továbbiakban — az értelmiség tudatában — csak úgy látszik lehetségesnek, ha a forradalom a világot változtatja meg alapjaiban. A spiritualista humanista értelmiség minden reményét az ember belső világában látta, és mind a két áramlat közös vonása az volt, hogy sokkal többet vártak, mint amennyit ezen a világon meg lehetett valósítani és elérni. Ebben mutatkozott meg a háború előtti humanizmus korlátoltsága. Bár — mint humanizmus — lényegében antropocentrikus és antiteista, mégis egész sor teista — religiózus — jellemvonást őrzött meg. A humanista értelmiség az ember humanizálását kezdettől fogva metafizikusan és dogmatikusan fogta fel. A szlovén nép már századok óta teleszívódott az emberről, az emberek testvériségéről, a szabad társadalomról, a földi paradicsomról, a jó emberekről, a szép, a nemes, a becsületes emberről alkotott álmokkal. Mindazoknak a kínoknak, szenvedéseknek, melyeket a nép történelmén keresztül átélt, csak akkor lesz értelmük, ha paradicsommá változtatják a földet.

Az emberről és a világról alkotott kép gyerekesen manicheista. A valódi, igazi ember jó, szép ember, és a valódi, igazi társadalom ellentmondás nélküli, testvéri társadalom. Mégis mindkét dolog csak mint vágy, álom létezik a szívekben és a képzeletben: a világ sötét hatalmai nem engedik, hogy ezek az álmok és kívánságok beteljesüljenek. Felváltva egymást követték ezek a sötét hatalmak: feudalisták, németek, olaszok, a nagyszerb burzsoázia, szlovén burzsoázia, kapitalisták, klerikálisok, liberalisták stb. Az igazi ember nem kigondolt, már jelen volt, már a szívekben, az érzésekben létezett, csupán az hiányzott, hogy a valódi társadalomba lépjen. Az ember megvalósítása nem teremtetést jelent a történelmi folyamatban, hanem csak a sötét hatalmak eltávolítását jelenti, hogy az ember — a már jelenlevő — igazi alakja külsőleg is kifejezésre jusson. Ezért volt az igazi ember az a kis ember, akinek az idegen, ellenséges társadalom nem engedte meg, hogy kifejezésre jusson, aki csak a saját határain belül maradt igazi: a lelki vágyódásaiban. A forradalom az ellenséges hatalmak eltávolítását jelentette. Amikor eltűnnek, a társadalom és a történelem egyszerre és spontánul az igazi emberekkel lesz azonos. Az ember és a társadalom humanista átfarmálása nem valami új, nem az ember teremtését jelenti, hanem a tényeknek, a történelemnek a már létező emberrel való összehangolását jelenti. Vagyis: az ember alkotásaival, akciójával, gyakorlatával nem önmagát alkotja meg, hanem a környezetét, amelyben élni tud. Az ember tehát az előző ember lényegén alapul. Ezért már önmagában véve is értéket jelent — mindannak ellenére, amit csinál. A legrosszabb esetben rossz tettekkel csak rontja ezt az elsődleges egzisztáló szubsztanciát, a jó cselekedettel viszont igazolja.

Ennek a mítosznak az volt az alapja, hogy minden rossznak (az éhségnek, szenvedésnek, kihasználásnak, nemzeti igazságtalanságoknak stb.) a javak igazságtalan elosztása az okozója. Egyszerűen: ha a kapitalisták kevesebbet költenének, akkor minden munkásnak elegendő

kenyérre való jutna. Ha a németek és az olaszok nem igáznák és nem denacionalizálnák a szlovéneket, akkor a szlovén népnek semmi gondja nem volna és boldogan élhetne. Ha egyesek nem ragadnának magukhoz túl sok hatalmat, akkor a hatalmat fel lehetne egyformán osztani stb. A probléma tehát morális természetű: ha az emberek becsületesek volnának, akkor mindenkinek jó lenne (a forradalom igazságos elosztást jelent).

Ez a meggyőződés képezte a háború előtti szlovén humanista értelmiség mentalitásának alapját. A társadalmi akció, amelynek magát szentelte, csak következménye és származéka ennek a meggyőződésnek.

4. Hogyan élte át a szlovén humanista értelmiség a forradalmat?

Úgy várta a forradalmat, mint az „utolsó harcot”, arra számítva, hogy végre megoldódnak az emberi és társadalmi ellentmondások. Aktívan támogatta és fenntartás nélkül részt vett benne. A mentalitása szerint cselekedett, arra törekedve, hogy a gyakorlata ne távolodjon el az elméletétől. Úgy fogadta a forradalmat, mint történelmi lehetőséget (és egyben úgy is, mint szükségszerűséget), hogy önmagát megsemmisítse. Ez az önmegsemmisítés természetes lesz, mert a forradalommal a többi társadalmi réteg is megsemmisül; egy egységes dolgozó népet alkotva. Megsemmisülése azonban nem fogja jelenteni azt is, hogy lemond eddigi szellemi kiváltságairól, elsősorban szellemi szabadságáról, hanem ellenkezőleg: a többi réteg is magáévá teszi ezt a kiváltságot, és a forradalomban olyan lehetőségeket teremt, amelyeket valóban ki is használ. Így többé nem lesz kiváltság, hanem az ember és a társadalom egy általános tulajdonsága és jellemzője. Az, ami az emberre jellemző ma — ideális, holnap is jellemző lesz — valódi. Más szóval: a proletariátus, a dolgozók, a társadalmilag angazsált humanista értelmiség szellemi arculatához fognak közeledni. A proletariátus, a dolgozó nép valóban lemond addigi szellemi tevékenységéről, mert az hamisított szubsztitúciót, kihasználást, izléstelen tömegkultúrát és ravasz politikát jelentett, hogy a kizsákmányolók a leigázott tömegeket sakkban tartsák, sötétségbe, elmaradottságba taszítsák. A dolgozók a társadalmi élet tudatos és kritikus irányítóivá fognak válni. Értelmiségre nem lesz többé szükség, mert az egész társadalom át fogja venni a funkcióját.

Az elképzelés valóban humanista volt, csak mégis irreális. Téves feltevésen, vallási és mitikus elemeken alapult. Az osztálytársadalomból az osztály nélküli társadalomba való átmenetet nem úgy fogta fel, mint a konkrét harc folytatását új körülmények között, mint a kínos és hosszú társadalmi korszakok folytatását, hanem úgy, mint egy új állapotba való egyszerű ugrást. Ezt az illúzióját később drágán fizette meg.

Ilyenek voltak reményei és meggyőződései az 1941—1945-ig terjedő időszakban. A valóság viszont sokban különbözött ettől. A forradalom ugyanis teljesen konkrét társadalmi tény, ami, bár lényeges törést jelentett a szlovén nép történelmében, a klasszikus kizsákmányolók és osztályok összeomlását, a nemzeti karakter megváltoztatását stb. jelentette, tehát valami egységeset, de ami mégis a valódi emberi történelem határain belül marad minden kikerülhetetlen ellentmondásával. A forradalom még nem volt az a szükségszerűség birodalmából a

szabadság birodalmába való ugrás, amelyről Marx beszél, és amellyel az emberi történelem — az, amelyről tudunk — befejeződik. A szü-
kölködés mint történelmi tény megmaradt. Megmaradtak még az állam
ellentmondásai, a primitivizmus, az elmaradottság, a háború vesze-
delme, az osztálytörekvések stb. Ezért a forradalmat teljesen objektí-
ven kellett irányítani, sőt az ideális humanista elvekkel összhangban,
és természetesen még inkább a kikerülhetetlennek látszó, bár ember-
telen társadalmi tényekkel összhangban; hiszen a forradalomban
győzni is kellett.

Az utóbbi százötven évben (a szlovén történelem egy periódusában)
a humanista értelmiség a humanizáció irányítója volt. Úgy gondolta,
hogy most ezt az irányítást átengedheti a népnek. Valójában az osztá-
ly politikai erőinek a kezébe adta. Az ilyen kiélezett történelmi hely-
zetben a szellemi értelmiségnek át kellett adnia helyét az anyagi-gaz-
dasági-katonai harcnak, hogy a társadalmi feltételeket megvalósítsa.
A szellemi humanizálás feltételei ezek szerint forradalmi politika lett.
A totális politizálás időszaka következett.

A humanista értelmiség akciója a politikai erők akciójától függött.
Az értelmiség mindenesetre belátta, hogy mindez elkerülhetetlen a
forradalom ideje alatt. Ezért szándékosan — bár ideiglenesen — a
politikai erők agitációs és propagandisztikus szakaszává alakult.

5. Milyen úton haladt a szlovén humanista értelmiség a háború
utáni első időszakban?

Mindjárt a felszabadulás után világossá vált, hogy a forradalom
még nem fejeződött be. Kitűnt az is, hogy a más, igazságosabb elosztás
még nem jelenti ugyanakkor a szükséges javak bőségét is. Erősebb
gyáripárt és mezőgazdaságot kellett teremteni. A termelési eszközök
rohamos fejlődésére volt szükség. Az összes szubjektív vágyak, kíván-
ságok, akarások, áldozatok sem tudták az objektív tényeket felcserélni.
A fáradalmak és áldozatok ellenére pontos elemzésekkel stb. még nem
lehetett új világot teremteni. A valóság nem felelt meg a várakozá-
soknak.

Először senki sem akarta beismerni. Mindaz, amit feláldoztak és
amit hőiesen megteremtettek a múltban, ezért az ideális társadalmi
állapotért kellett végrehajtani, amely most előttünk áll. Letagadni ezt
az állapotot, annyit jelent, hogy kételkedünk az elmúlt tettekben és az
elmúlt gondolatokban. A humanista értelmiség ezért önmagával is és
másokkal is elhitette, hogy az ideális helyzetet elérte, csak még anya-
gilag kell megerősíteni. Az a meggyőződés vált általánossá, hogy az
ideális helyzet teljes elérése a gazdasági élet megszilárdításától, ettől
az igazán utolsó harctól függ. Az átmeneti időszak viszont a forra-
dalom folytatását, minden erőnek, érzésnek, gondolatnak egy cél ér-
dekében: a termelés növelése érdekében való további teljes koncent-
rációt kívánja.

A helyzet továbbra is forradalmi maradt. Az értelmiségnek to-
vábbra is folytatnia kellett a háború alatti funkcióját, az agitációt és
a propagálást. A népi tömegek, igaz, nem lettek szabadelvűbbek, de ez
követni fogja azt a gazdasági helyzetet, amely ki tudja elégíteni az
anyagi szükségleteket. Az emberek közösségét, mint egy harci arc-
vonulat, egy irányítás és egy gondolat vezéri. A szellemi szabadság

keresésére nem volt szükség, sőt káros volt, mert elterelte az emberek figyelmét az egyetlen feladat teljesítésétől, amely biztosítja az ideális helyzetbe való átmenetet: a termeléstől. Egy dologgal illik törődni: hogyan növeljük a termelést. De ezt a törődést magára a tervre hagyták. Nem annyira a szabad gondolkodásról volt szó tehát, mint inkább a jó szervezésről.

Először nem volt világos a valódi világ, a terv és a gyárosítás erőszaka, az ember alárendeltsége, éppen az ilyen helyzet eszmei magyarázata miatt. A valóság és a valóság magyarázása közötti különbség egy új veszedelmet jelentett. Ennek a különbségnek a felismerése megakadályozta volna a monolitikus és önfeláldozó termelés kiépítését; ezért nem volt szabad felfedni. Ennek a leleplezése, eltakarása a humanista értelmiség elsődleges feladata lett. De felvetődik a kérdés (akkor ugyan senki sem tette fel, esetleg csak sejtette): ez volna a humanista értelmiség feladata? Egyáltalán humanista-e ez az értelmiség? (És ezzel kapcsolatban érthető az a kérdés is, hogy miért értelmiség még mindig, azaz miért külön kaszt!)

Nem kellett hogy keresse az igazságot, mert az már megvolt, csak meg kellett valósítania. A humanista értelmiség ennek az igazságnak lett a végrehajtója, aktivistája és tisztviselője, aki lelkiismeretesen végze feladatát. Az eddig oly féltve őrzött tartalma (szellemi szabadsága), az egyénisége, az a vár, melyet egész idő alatt annyira védett a polgári utilitarizmus, az állami erőszak ellen, egyszerre olyan negatív lett, mint valami társadalmi, osztály-csökvény. (Így hozták tudomására, és hinnie kellett benne, ha nem akarta, hogy különbözzön a népi tömegektől, amelyek ilyenfajta belső világot nem ismertek.) Az új tartalom szerint az, aki önmagában a szubjektivizmus maradványait őrzi, aki különbözik (és a különbség a szubjektivizmus feltétele) az előírt szubjektivizmus magyarázatától, az csal, képmutatóan olyan dolgokat őríz, melyek a többiek számára megközelíthetetlenek, nem őszinte nem adja át magát teljesen az egyedüli és humanista harcnak, a gyáripar létrehozásának, egyszerűen: őrzi osztálykiváltságait.

A háború előtti időszakban két tevékenység került el a mítoszrá válást: a racionális analízis és a forradalmi gyakorlat. A humanista értelmiség mindkettőtől lemondott az utóbbi években. Az analízist felülről ajánlották, a gyakorlatban pedig mint végrehajtó működött, tehát elidegenedett. Az értelmiség feladata éppen a mítosz népszerűsítéséből állt: abban, hogy megakadályozza a józanabb analízist (ami a sok vallásos várakozás után igazi sokk lett volna), és hogy propagandaszerűen az emberek tudatába ültesse azt a meggyőződést, amely szerint reményei teljes egészében beteljesültek, s most már új életet élnek, csak épp a felismerés hiányzik (az emberek azonban megőriztek valamicske észet is), amit megakadályoznak az osztálytársadalom előítéleteinek maradványai, régi felfogásai, téves gondolkodásmódja, egyszerűen: a szemek téves szerkezete. Az értelmiség feladata az volt, hogy megjavítsa a szemek szerkezetét, hogy eltüntesse az előítéleteket, és hogy tökéletesítse a gondolkodásmódot. Tehát: változtassuk meg nézésünket, és a valóság kicsérélődik.

A humanista értelmiség, az egykori harcos, az igazságpártoló stb. épp az ilyen harcok következtében (a történelmi folyamatok össze-

ütközései közepette nem találta fel magát, mert erre az időszakra nem volt felfegyverkezve eléggé fejlett fogalmakkal és eszközökkel) az igazság elleni harcos lett, az illúziók agitátora, ideológus és misztifikátor. Mindjobban elvesztette humanista jellegét, úgyhogy tudatlanul, állami-tisztveselői értelmiséggé vált.

Tévedését, melyet röviden próbáltunk bemutatni, ez a tény rútitotta el: elsődleges társadalmi helyzete pár éven belül gyökeresen megváltozott. Míg a forradalmat segítette és részt vett benne, az értelmiség lemondott anyagi önállóságáról, de megőrizte szellemi önállóságát (éppen ez ösztökélte a helyes analízisre és tevékenységre). Most a társadalmi imperatívuszokkal összhangban kezdi újból visszakapni az anyagi-kasztii helyzetét, a neki járó helyet a társadalomban, de elvesztette szellemi szabadságát (és ezáltal a kritika és az analízis lehetőségét). Azzal a ténnyel, hogy ezt nem ő vette észre és látszólag a háború előtti megszokott helyzetét élte, önmagát mint humanista értelmiséget, mint társadalmi réteget, a társadalmi adottság alárendeltjét igazolta. A háború utáni években, amikor a dolgozóknak anyagi szempontból nagyon nehéz volt a helyzete, a humanista értelmiség több kiváltságot szerzett mind anyagi, mind a hatalom tekintetében.

6. Hogyan folytatódott a szlovén humanista értelmiség fejlődése a háború utáni második időszakban?

Az értelmiség fokozatosan felismerte ezt az állapotot: a saját magáról alkotott elképzelés és a valódi szerepe között fennálló ellentétet. Ez elsősorban azért következett be, mert mindjobban gyanússá vált az az alap, melyre eddigi humanizáló feladata támaszkodott. Magának kezdett kérdéseket feltenni: az erőknak a gyáripar és a mezőgazdaság kifejlesztésére való ilyen totális mozgósítása sokkal tovább tarthat, mint ahogy előre látható volt. Mi, mai emberek csak a jövő anyaga vagyunk? Le kell mindenről mondanunk? Vajon humanista-e az embernek a történelem, a politika szófogadó végrehajtójává való változtatása? Az ilyen megcsonkított ember összhangban van-e azzal az emberről alkotott képpel, amilyent az új társadalom akar teremteni? Az új társadalomnak összegeznie kellene az eddigi társadalmi rendszerek pozitív vívmányait, és ezeket még jobban ki kellene fejlesztenie (nagyobb szabadság, tartalmasabb, bolder, őszintébb, átfogóbb élet). Ehelyett mi végrehajtók vagyunk, egy csavar a gépezetben, direktíva a direktívák világában.

Az emberek testvérisége nem valósult meg. Ellenkezőleg: a társadalomban egy új hierarchikus rendszer erősödött meg, az adminisztratív szocializmus, amely a bürokratizmus tendenciáját hordozta magában (az inercia logikája, a szovjet példa szerint, a gazdaságilag és kulturális szempontból elmaradottabb országrészek szerint bele is esne a bürokratizmus hibájába, ha az igazi forradalmi örökség nem hatna az ellenkező irányban). A bürokratizmus megszünteti a személyiséget (a humanista értelmiség nélküle hogyan létezhetne, és hogyan lehetne az ember még ember?). Nem fontos, hogy mit gondolsz magadban és magadról (tehát szubjektívan), hanem az a fontos, ami objektíve vagy (azt pedig meghatározza egy vezető réteg, amely az objektivizmust kibérelte). Mindez azt jelenti: nem annyira fontos, hogy mit érzel és mit gondolsz magadban, hanem amit a társadalomban képviselsz, ahová

tartozol, amit külsőleg csinálsz és amit beszélsz. Ezért azok a kvalitások, melyek emberré tesznek, elsősorban valamilyen szervezet tulajdonát képezik, valamilyen direktíváét. A humanista értelmiségnek propagálnia kellett ezt a humanizmust, amely minden humanizmus negációja.

Egészében véve az adminisztratív szocializmust az összes bürokratikus deformálódásaival sem tudta tagadni; ezzel a szocializmus ellen kelt volna ki a kapitalizmus oldalán, és valóban elmarasztalta volna önmagát is, a tradícióját és mindazt, amit az utóbbi százötven év alatt elért. Másfelől viszont nem tudott kiegyezni az adminisztratív életmóddal; napról napra mind jobban érezte, hogy az embereket deformálja, érezte, hogy az ilyen élet lehetetlenné teszi számukra, hogy belső és külső viszonyukat, érzéseiket a ténykedéseikkel, privát életüket a nyilvánossal azonosítsák (lehetetlenné téve tehát így azt, ami a szocialista humanizmus lényege: az oszthatatlan, önmagában harmonikus embert). A humanista értelmiség elismerte az ilyenfajta társadalom létjogosultságát, és történelmi — és ezzel emberi — szükség-szerűséget látott benne. Mégis egyidejűleg fedezte fel az emberi csonkítást és az adminisztratív-bürokrata életmód moráljának hiányát.

Ennek aztán teljes zűrzavar lett az eredménye. Az értelmiség egy ködös örvénybe került, amely semmilyen orientáció lehetőségét nem nyújtotta. Kapálózott, hogy szilárd pontot, valamilyen támasztékot találjon — és így lépett egy újabb úgynevezett romantikus, szentimentális humanista szakaszba, melyben önmagát siratta.

Ahelyett, hogy egy befejező történelmi szakaszba ért volna, egy új történelmi mozzanatban találta magát — és teljesen felkészületlenül. (A valósághoz való viszonya sok esetben olyan volt, mint az európai romantizmus viszonya a kapitalista valósághoz.) Ha továbbra is meg akart maradni humanista értelmiségnek és nem akart átalakulni állami értelmiséggé, folytatnia kellett a valóság bírálását, a humanista ideálok megteremtését, és a nép előtt fel kellett tárnia ezeket az ideálokat. De hogyan tegye mindezt, amikor a valósággal szemben való viszonya homályos, amikor előző ideáljai valótlannak és utópisztikusoknak bizonyultak? Első reakciója az volt, hogy megijedt a valóságtól — ez teljesen érthető: a humanista értelmiség csak hozzáidomult a proletariátus forradalmi politikájához, elfogadta harci módszerét olyan területekre is, amelyek számára kezdettől fogva idegenek voltak (anyagi-politikai-állami); hitt a proletariátusnak, mert azt gondolta, hogy segíteni fog neki saját reményeinek a valóraváltásában. Amikor rájött, hogy a proletariátus nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, kételkedni kezdett benne és módszereiben. Így nem azt cselekedte, ami értelmes és történelmileg haladó lett volna: hogy a valóságot legyőzze magának a valóságnak eszközeivel, azaz a valóságban keresse a győzelem lehetőségét; hogy egy lépéssel továbblépjen, és elfogadja a valóság felfogását, tovább fejlesztve és felhasználva tapasztalatait. Ellenkezőleg: hátat fordított neki, visszanyúlt régi felfogásaihoz, vagyis a múltba. Egyedüli támasztéka a saját — nagy — múltja és a felfogása volt. Újra felélesztette — noha teljesen megváltozott körülmények között. Felújította a háború előtti tradícióját.

Először is szóljunk arról, mi volt pozitív ebben a felújításban. A humanista értelmiség harcolni kezdett azokért az értékekért, melyeket még mindig értékeknek és nemeseknek hitt, de amelyeket a mostani társadalom elhanyagolt. Restaurálni akarta az emberi fejlődés egyik alapvívmányát, az emberi egyed formális jogát, a véleménykülönbség jogát érzésben és gondolatának védelmében (például kitartás). Tudta, hogy a tartalmasabb demokrácia addig lehetetlen, míg a formális demokrácia nem valósul meg. Nem szabad, hogy az eszmék egyetlen csoport tulajdonát képezzék, hanem szabad véleménycsereként kell jelentkezniük.

Ezeknek a hasznos és pozitív tevékenységeknek a tartalmát a módszer elcsúfította. A belsőleg gyáva, határozatlan, önmagában és tetteiben kételkedő, megtört szlovén humanista értelmiségnek nem volt mersze, hogy felfogásaival nyílt és őszinte harcba bocsátkozzon. Rettegett a bürokratizmustól, a megtorlástól, és ugyanakkor megszokta anyagi kiváltságait, amelyeket már jó ideje élvezett. Ezért nem védte álláspontját, nyilvánosan, világosan és nyíltan nem szegült szembe a bürokratizmustal, elveit filozófiai alapokra fektetve. Ha ez a tevékenysége nyilvános és világos, a bürokrácia rögtön megbélyegezte volna. Harci módszerének ravasznak, földalattinak, privátnak kellett lennie: egyes ütésekkel, hol itt, hol ott, aláásva, nevetségessé téve a bürokraták intellektuális tekintélyét. A harc akkor volt a leghatásosabb és a legeredményesebb, amikor kifejezetten személyi volt, amikor valakinek személyi véleményéből indult ki. Ezt a személyeskedést a dogmatikus bürokrata nem tudta eredményesen áthidalni. Ha az egyén nem bújt meg általános jelenség mögé, nem tudott határozni, választani, mert az egyednek nem volt helye fogalmainak hálójában. Ezt végig ki is használta. Arra törekedett, hogy kizárólag személyi színezetű polémiait kezdjen, elsősorban olyant, amely semmit sem állít, hanem mindent csak kiforgat és kétségbe von.

Ez a módszer azonban meghatározta magát a tartalmat is. A demokratizálódás, amely nem teremtdődött meg nyílt harcban, korrupcióvá, liberális laissez faire-ré vált. A lényeg az volt: te ne háborgass engem, én sem háborgatlak téged. Hagyjuk egymást élni, mindenki gondolkozzék, érezzen a maga módján. Azt a fikciót, hogy a társadalomban minden rendben van és minden egy irányban halad, utóvégre el tudjuk viselni. Ez legyen adományunk a bürokratáknak. A fikció utóvégre nem is fontos, a lényeg a fontos. A fikció állami, külsőleg felfogott társadalom. Lényege az ember, az egyén saját belső világával.

Így a formális demokrácia a magánélet védősáncává vált. A kizárólag társadalmi akció éveken át kifárasztotta az embereket. Állandóan nem lehet önmagunk háta mögött állni, minden egyes törekvésünket az általánosnak, a személyi érzéseket a közös érzéseknek, az individuális életet az egységes életmódnak alávetni. Az ember utóvégre nemcsak társadalom, külső viszony, akció a termelésben, az állam szervezésében és a gazdaságban, nemcsak *homo politicus*. Az ember egyén is. Csak az egyéni érzés konkrét, és ha az általános tettek nem egyéni érzések kifejezései, akkor az emberek számára az általános tevékenység idegen, félelmetes, ellenséges. Az általános fogalmak és akciók

kimerítése részben már befejeződött. Az emberek üreseknek érezték magukat, és az egész intellektuális tudatuk a tevékenység igazolásától nem tudott felülkerekedni. A belső és külső élet között nem volt többé lehetséges a harmónia, mert többé nem volt lehetséges igazán átélni a termelés növekedését és a többi munkasikert. A személyes átélés el-távolította a társadalmi tevékenységtől, és ellentétévé vált. Abba a szférába szökött, ahova az általános nem tudta követni. Saját hajlékot teremtett a privát, sérthetetlen bensejében.

Valamikori hite és ideálja megmaradt, csak hogy a humanista értelmiség többé nem bízott abban, hogy ez az ideál társadalmilag is megvalósul, hanem mint a bensőjéből fakadó ideált fogta fel, amely egyáltalán nem kivitelezhető és amely csak önmagában szép. Az ég, a várakozás világa, a szépség — mindezek tágabbak lettek. Csak az a különbség, hogy az ég nincsen a földön és nem is lehet megvalósítani. Elérhetetlen ideálok lettek — és csak most igazak. Az objektív társadalmi valóságból az igazság átköltözött a szubjektív valóságba, az egyén belsejébe, a kívánság mezejére, a szívbe, a fantáziába. A világ csúnya, az ember szép és jó. A kiábrándultság korszaka kezdődött, a kétségbeesés, a történelem gyanús korszaka, morális ellenállás az erőszakos fejlődés ellen. Az ember, aki a háború előtt meg tudta változtatni a rossz atmoszférát, most annak az áldozata lett, passzív visszatükröződése annak az atmoszférának, tehetetlen játékszer a sors kezében.

A humanista értelmiség megoszlott, egyfelől arra vigyázott, hogy ne kerüljön összeütközésbe a történelemmel (atmoszférával stb.) — mert ezáltal megsemmisülne. Ezért lojálisan hozzáidomult a követelményekhez, csinálta mindazt, ami külső, tapintható, amit az erőszakos világ megkövetelt tőle. Megjátszotta magát mint társadalmi lényt. Szövetkezeti taggá lett (szövetkezeti tag az, aki csak másokért van). Másfelől teljesen önmagába vonult. Azt az eszmét tisztelte, miszerint az ember csupán az, amit kizárólag a belső világa jelent. Elhanyagolta a társadalmi akciót és az élet objektív oldalát — tetteit —, csak a jóhiszeműt ismerve el, a becsületes természetűt. Széplelkű magának való lett (magának való az, aki csak önmagáé).

Így kezdett el élni egy tökéletes paradaxonban. A külső világ felé továbbra is megmaradt állami bürokrata értelmiségnek. Megtartotta a hatalmat reprezentáló helyét a kultúrában; ezt a bürokratizmus biztosította számára. Még többet. A bürokraták elleni harcát, mint az adminisztratív hierarchikus hatalom elosztását, a kultúra területén, mint az új demokratikus elosztásért folyó harcot fogta fel elsősorban. Többé nem elégedett meg látszólagos, formális, reprezentatív hatalommal. Igazi, valódi hatalmat akart, olyan hatalmat, melyben nemcsak a király fog uralkodni, hanem a földbirtokot bérlő is. Mindezt nem azért tette, hogy uralkodjon a társadalomban (ami többé nem is érdekelte), inkább azért, hogy saját hatalma autonómiát, privát életet, sérthetlenséget, nyugalmat biztosítson. Mégis (a humanista értelmiség mint kulturális-politikai csoport, mint uralkodó csoport a kultúra területén) ezt a társadalmi-államhatalmi pozíciót nem tartotta igazinak, csak meglevőnek. Ezért tehetett meg a maga területén olyasmit, amit egyébként meggyőződése szerint erélyesen visszautasított volna.

Amennyiben az embert nem az alkotása, művei határozzák meg, hanem céljai és tudása, akkor minden bíráló, amely alkotásai felé irányul, saját objektív társadalmi tevékenysége felé, helytelenül alkalmazott, mert csak a felszínes és véletlenül megmutatkozó részletekre vonatkozik. A belső világra vonatkozó bíráló lehetetlen. Minden ember önmaga világa, és ha a másik embert figyeli, teljesen önálló állásponttól szemléli; szükségszerűen nem érti és deformálja a másikat, szükségszerűen beleesik az előnyharcba. A nyilvános viták, eszmék világa tehát könyörtelen biológiai harc, mindenki mindenki ellen, harc a létért. Teljes liberalizmusba találtuk magunkat.

Mindezeket figyelembe véve a humanista értelmiségnek tehát nem volt lehetősége, hogy megőrizze humanizmusát. Nem tudott egyesülni a dolgozó néppel, amely szabadon, kritikusan analizál, mert a nép még nem volt erre alkalmas. Az volt a feladata, hogy segítsen a népen, de ezt nem tudta elérni másként, csak a formális demokrácia bevezetésével. Más alkalmasabb fogalmakból, célokból, eszközökből, elemzésekből stb. kifogytak. Olyan társadalmi réteggé kezdett válni, amely régi érdemeire támaszkodik és szereplésre szolgál. Becsülettel kezdett élni, és mégis jelentéktelenül, értéktelenül, halottként. A múltba ment vissza fogalmakért és segítségért, és segítségükkel valamilyen kulturális atmoszférát teremtett, többé-kevésbé önállót, amelyben újból feléledt a háború előtti szelleme. Építette ezt az anakronisztikus és megbízható kultúr-szigetet, a viharos és bizonytalan valóság közepén. Bármennyire is fejlődik vagy összeroppan előtte a világ, ő már egyik szemével az égre kacsingat, és emlékei sokkal fontosabbak számára, mint maga az egész valóság. És mert ilyen volt, társadalmi és emberi szempontból fokozatosan, de biztosan elhalt.

7. Milyen volt a szlovén humanista értelmiség további fejlődése?

Másképp kellene feltenni a kérdést: milyen volt annak a szlovén értelmiségnek a fejlődése, amely a háborúig humanista volt? Ami a háború előtt meghatározta humanista voltát, az most elveszett: az ember és a társadalom megváltoztatása a humanista eszmék értelmében. Elesett maga az eszme és maga a megváltoztatás is. Amennyiben az értelmiség nem elégedik meg a régi emlékekkel és még van benne ambíció, hogy tevékenyen részt vegyen a társadalomban, technokrata értelmiséggé válik. (Ez — bürokratikus és szentimentális-liberalista — már a harmadik változata.) Megpróbál bekapcsolódni az életbe. De nem azért, hogy együtt harcoljon az új távlatokért, hogy rendezni segítse őket. A valósággal azonosul és alárendeli magát. Lemond a szabad kutatás lehetőségéről, a keresésről, a saját akció lehetőségéről, a forrásos analíziséről. Egyedüli törvénye az, hogy becsületesen végrehajtsa a rázabott feladatot, azokhoz a módszerekhez ragaszkodva, amelyek adva vannak. Jellemző rá a szolidaritás, a pontos adatközlés, a szkepticizmus, az absztrakciók és az olyan fogalmak elleni gyűlölet, amelyek még nem megalapozottak. Arra a mítoszra támaszkodik, amely szerint a tények és az adott kritériumok segítségével el lehet jutni az igazsághoz. Számára az igazság az alapszabály. A technokrata értelmiség felújított új társadalmi viszonyokhoz alkalmazkodott intelligensebb bürokrata értelmiség. Valójában ez a bürokrácia európai változata. Belső érzések stb. nem hajtják, de nem is

menekül tőlük. Megengedi őket. Két véglet közötti szintézist akar megvalósítani. Elismeri a világot: azaz az életszínvonalat emelő gyár-ipart, az egymás közötti viszonyok elanyagiasodását. Mégis az adott valóság-alárendelés, már nem az ideológia-nyomás szülötte, hanem a szükségszerűségé: ez mutatkozik meg az egyén érdekeiben, abban a szükségben, hogy a kívánt fogyasztási értékekhez jusson.

Két mozzanat jellemző a technokrata értelmiségre; az első: a tudományos-technikai-közművelődési elferdülés. A mai értelmiség, például a professzor, a tanító, többé nem úgy szerepel, mint az ifjúság szellemi vezetője, aki a gyerekből egész személyt kíván teremteni, meghatározott ideálok szerint akarja változtatni és formálni. A személy irányítását, változtatását a társadalmi mechanizmusnak, a piacnak, az áradatnak, az utcának, az adottságnak engedi át. Ez nem az ő területe. Ő a tudás közvetítője, (ideiglenes helyettese a jövő elektronagyának.) Amikor irodalmi kritikus, akkor csak a stílus analitikusa, az esztétika meggyőzésének hírnöke. Amikor tudós, akkor a tervezőirodában tervező, vagy a minisztérium valamelyik osztályának főnöke, vállalati tudós, aki új technikai szervezést készít elő az iskoláztatás megkönnyítésére, aki előkészíti a kulturális intézmények javadalmazását stb. Minden esetben az az új, amit alkot, a tudományos technikai világnézet határain belül van. Az a tudós aki a társadalom és a termelés technikai szervezésének megjavítására, a termelés emelésére törekszik. Így lehet emelni a termelékenységet azokban a társadalmakban, melyekben a termelőerők más társadalmi rendszerek termelőerőinek ledöntésére, a diktatúra megteremtésére, a háború kirobbantására stb. szolgálnak. A technokrata értelmiség kritériuma mindig egyezik az adott állami hatalom kritériumával, azaz az államot nem úgy fogja fel, mint amely lehetővé teszi az ember megvalósulását, hanem mint olyan hatalmat, amely tulajdonosa minden egyénnek. A világ megítélése és az eljárás kritériuma azt jelenti számára, ami már adott — tehát kifejezetten nem humánus. A technokrata értelmiség jó példája a fejletlen rétegeknek, amelyeknek gyámságra van szükségük, önállóság-hiányban szenvednek, és nem találják meg önmagukban létezésük értelmét, hanem öngazolásul felsőbb helyekről várják az erős, mindenért felelős kezeket, amelyek az utat mutatják.

A tiszta kultúra területén — (művészet és hasonló), ahol az ilyen technokrata-termelőeljárás értelmetlen — tevékenysége játékká válik. Megjátssza azt, ami és amitől az emberek az életben meg vannak fosztva: teljes szabadság, hatalmak nélküli világ, összefüggéstelenség, komolytalanság. Míg a valóságban feladatait gondosan teljesíti, itt — az objektívizált fikciókban — emberileg telt, festői, szórakoztató, azaz olyan, amilyen általában akar lenni. A kultúrpolitikában ezt a játékot politikálásnak nevezzük.

Mint termelőnek a technokrata értelmiségnek csak olyan mértékben van hatása és olyan határok között, amilyent a társadalom mér rá. Többé nem jelenti azt a réteget, amely megközelíthette a világ teoretikus arculatát, amely szétrombolhatná az adott kereteket. Hát akkor kinek a számára megközelíthető?

És most feltehetjük az utolsó kérdést: kire bízhatjuk azt a funkciót, melyet egykor a humanista értelmiség birtokolt? Rá lehet-e egyál-

talán valakire bízni? Ha nem, szükség van-e a humanista értelmiségre?

Hogy félreértés ne essék, még egyszer meg kell ismételni: az ember és a társadalom humanizálása lényegbevágóan emberi szükséglet, és mindaddig az is marad, míg ember létezik ilyen formában. Az osztálytársadalom megszűnt; de nincs megszüntetve a munkamegosztás. Nincsenek meghatározott rétegek, amelyeknek joguk lenne az ember és a társadalom irányítására úgy, hogy más rétegek ezt ne élveznék. Mindenki egyenlő. Felvetődik a kérdés, milyenek a lehetőségek a feladat elvégzéséhez. A társadalmi öngazgatás jogi, politikai lehetőségeket nyújt, és a munkamegosztás valójában lehetővé teszi. A szükségletek korszakában, amilyenben ma élünk és kénytelenek vagyunk elsősorban az anyagi szükségleteink kielégítéséről gondoskodni, még elég kevés számú olyan ember él, akinek elegendő ideje volna arra, hogy kultúrával foglalkozzék, hogy eredményesen együttműködjön az új társadalmi lehetőségek feltárásában. Az öngazgatás épp ezt a feltételt szorgalmazza, amely nélkül lehetetlen és elképzelhetetlen.

A társadalmi öngazgatás nemcsak az állammechanizmusnak ezzel vagy azzal a kerekével vagy a gyárban, intézményben való igazgatást jelenti, hanem a világ rendbehozatalát, azaz az embertelen világ emberiségé, az államhatalom hatalom nélkülivé tételét. A társadalmi öngazgatással a társadalom veszi át a valamikori humanista értelmiség funkcióit. De a társadalmi öngazgatás egy megindult folyamat is, amely még csak az első lépéseit tette meg a megvalósulás felé. A mai munkamegosztás feltételeiben, amikor az értelmiség idővel, tradícióval, műveltséggel rendelkezik, sokban segíthet a társadalmi öngazgatás fejlesztésében, és figyelmeztethet igazi méreteire. Természetesen nem az az értelmiség, amely deformálódni hagyta magát a háború utáni években (bürokratizmus, liberalizmus, technokrácia) és magává tette az igazságot mint adott tény; ugyanúgy az az értelmiség sem, amely a régi szép időkről álmodozik. A modern, időszerű humanista értelmiség az, amely teljes egészében átéli korát, feltárja (művészetrel, analízissel) ellentéteit, bírálat tárgyává teszi mítoszait, előítéleteit, hazugságait, gyengeségeit. Az az értelmiség, amely a társadalomba kapcsolódik és mégsem alárendeltje a társadalomnak, s az adott valóság keretei már nem jelentenek számára korlátot. Az az értelmiség, amely kritikusan, de alkotón közeledik mindenhez: saját gyakorlatának is kritikus kísérője. Forradalmi akció lehetetlen egy előbbi kritikai analízis nélkül. Az értelmiségnek semmi esetre sincs egyeduralma az igazság feltárásában (ebben az esetben csak teoretikus lehetne az a feltárás, interpretálás — és ilyen is volt mindaddig, míg nem szövetkezett a haladó társadalmi erővel). Mégis még mindig élvez bizonyos elsőbbségeket, amelyek társadalmilag fontosak, ha valóban őszintén közreműködik a társadalom életében.

Fehér Kálmán fordítása